

İSLAM AHLAK FELSEFESİ

Bir Kavram Olarak Ahlak

İlahi bir rahmet ve insani deneyimlere dayalı olarak oluşturulmuş, değerini bireylerin çoğunluğunun vicdanen kabul ettiği, davranışsal ve eylemsel etkinliklerin gerçekleşmesine yönelik ortaya konulan ilkeler, kurallar ve öğütler bütünüdür.

Bir terim olarak ahlak, iki şekilde tanımlanabilir

Betim-
leyici olarak bir toplum veya din tarafından sunulan ya da bir bireyin kendisi için kabul ettiği davranış kurallarına göndermede bulunur. İnceledikleri toplumların ahlakı hakkında rapor hazırlayan **antropologlar tarafından kullanılır.**

Norma-
tif/kuralsal olarak belirli koşullar göz önünde bulundurulduğunda, tüm rasyonel kişiler tarafından sergilenecek bir davranış kuralına göndermede bulunur. "Ahlaki" normatif olarak kullananların hepsi, makul birtakım koşullar altında tüm rasyonel kişilerin o kuralı benimseyeceğini savunurlar.

Arapça "hulk" kelimesinin çoğulu olan "ahlak", seciye, din, tabiat, insanın iç dünyası ve dış görünüşünü ifade eden ve Türkçemizde de aynı manada kullanılan bir terimdir. Bu şekliyle hulk kelimesi, insanın doğası ve fitratı manasında kullanılmıştır.

İslam ahlakçuları "hulk" kavramını genel olarak iki anlamda ele almaktadırlar.

Bunlardan birincisi **hulk**, insanın ruhsal yönünü, iç davranışlarını, beden huy ve tabiatına, iç seziyle idrak edilen manevi olanı nitelemektedir.

Örneğin,
biris "şu adam hulken iyi, halken güzeldir" dediğinde, hem ruhen hem de dış görünüş itibarıyla beğenilen bir kişiden bahsediyor demektir.

Halk ise bedeni olanı nitelendirmede kullanmışlardır, bedeni gözle görülen bütünü, dış görünüş ve şeklini nitelemektedir.

Bu itibarla hulk kelimesi, insanın yaratılışına ait doğal özelliklere, ahlak ise sanki yaratılıştanmış gibi olup da sonradan kazanılmış olan özelliklere işaret eder.

BETİMSSEL "AHLAK" TANIMLARI

"Ahlak", sıra dışı bir kelimedir. En azından bir miktar sınırlama yapılmadan çok fazla kullanılmaz. İnsanlar kimi zaman İslam ahlakından, Hıristiyan ahlakından, Nazi ahlakından, Yunan ahlakından söz ederler, fakat yalnızca ahlaktan ender olarak söz ederler.

Hobbes, edep kavramını tartışırken standart bir görüş ifade eder. "edeple burada, insanların bir arada barış ve bütünlük içinde yaşamalarıyla ilgili niteliklerini kastediyorum."

Ahlak kavramı, ister görgü, hukuk ve dinin terimlerinden ayırt edilmiş olsun ister ayırt edilmemiş olsun, bir toplum ya da gerçek bir grup tarafından öne sürülen bir davranış şekli olduğunda, betimsel bir anlamda kullanılıyor demektir. Bireylerin önemli tutumlarına göndermede bulunduğu zaman da betimsel anlam içinde kullanılıyor demektir.

Ahlakın Kaynağı Meselesi

Bir varlık için belirleyici kurallar onun amacından, onun amacının ise yaratılışından, yani doğasından çıkarılır. Buna göre ahlak, insanın doğasından çıkan eylemlere dayanır; insanın doğası da metafizik belirlemelere göre oluşur. Bu metafizik kavramlar ve belirlemeler de aklın konusu olduğu için, ahlakın kaynağı dini olduğu kadar aklidir, denilebilir. Bilgi elde etmek için vazgeçilmez olarak nitelendirilen tümellik ve zorunluluk kavramlarını **Kant**, ahlak için daha da vazgeçilmez kavramlar olarak anlamamız gerektiğini düşmektedir. **Türk-İslam düşünürü Ferit Kam'a** göre ahlak ilmi bütünüyle tecrübi değildir; o bazı çözümleyici sebepler de göstermektedir. analitik felsefe tarzını benimseyen **mantıkçı pozitivistler**, felsefenin genel işlevinin analiz/çözümleme olduğunu öne sürerek ahlak felsefesinin görevi, ahlak teorilerinde ortaya çıkan önemli kavram ve önermelerin analizlerinin yapılarak açıklığa kavuşacağını savunurlar. Bu kavramlardan bazıları iyi, kötü, doğru, yanlış, özgürlük, seçme vb. önermelerden bazıları ise, "adalet iyidir", "hırsızlık kötüdür", "yalan söylemek kötüdür" şeklinde sıralanabilir. Geniş bir perspektifle düşünüldüğünde bu yaklaşımında kısmen doğru olduğu yönler vardır. Çünkü düşünce tarihinde üretilen kavramlar zamanla farklı anlam yüklemelerine maruz kaldığı bilinen bir durumdur.

AHLAKIN KONUSU VE YÖNTEMİ

Bilindiği üzere ahlak ve ahlak felsefesi, pratik felsefenin bir dalıdır. Felsefenin de üç aşamalı olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bunlar; **bilmek, eylemde bulunmak ve yapmak** (meydana getirmek) tir. Bilmek üzerindeki düşünceler genel olarak teorik felsefeyi, eylem üzerindeki düşünceler pratik felsefeyi, yapmak üzerine düşünceler de sanat felsefesini ortaya koymuştur. Elbette ki böyle bir sıralamayı yapmaktaki amacımız, pratik felsefenin içinde yer alan ahlakı ve ahlak felsefesinin yerini belirlemektir. Bu bağlamda ahlak felsefesinin yapması gereken ilk şey de **ahlaki kesinliği sınırını ve alanını çizmek** olur. Bazıları ahlakın konusunu **ruhsal güçler ve bu güçlerin eğitimi**, bazıları ahlakın konusunun **görevler** olduğunu, bazıları **hem ruhsal güçler, hem de görevler** olarak nitelendirirler. Bu konuda diğer bazı ahlakçılar da insanın hür olarak belli bir amaca yönelik ortaya koyduğu **her türlü insani eylemler**, iyilik, mutluluk, erdem, sevgi hatta nefsin hastalıkları ve bunların tedavi yolları olarak düşünmüşlerdir. **Kâtip Çelebi**, ahlak ilmini faziletler ve reziletler ilmi olarak tanımlar. **A.H.Akseki** ise ahlakın konusunu, “Hisler ve insani güçlerle insandameydana gelen davranışları ve bu güçlerle insan davranışlarının ilişkilerini incelemek” olarak belirler”. **Mustafa Namık**, ahlakı tamamen felsefi bir bakış açısıyla ele alır ve onun konusunu huylara ve yaratılışa ait kuralları belirlemek olarak görür. **Kant**'a göre, her türlü ahlaki eylem, salt ödev duygusundan kaynaklanmaktadır. **Ö.N. Bilmem** ahlakın konusunun “insana ait bir takım melekeler ve vazifelerin toplamı” olarak belirlemektedir.

Bütün bu görüşler ışığında ahlakçılar ahlakın konusunu aşağıda özet olarak belirtmeye çalışacağımız şekilde ortaya koymuşlardır.

1-İnsan ruhundaki iyilik yapma ve görevini yerine getirme duygusunun geliştirilip olgunlaştırılması.

2-İster bireysel, ister sosyal, isterse dini olsun, her şartta üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmenin şartları araştırılarak belirlenmesi.

3-Özgürlük, vatanseverlik, yardımlaşma, ziyaretleşme, diğer canlıların ve varlıkların haklarına saygı gibi sosyal anlayışları yaygınlaştırma ve geliştirme.

4-İnsanın, insan olarak yapması ve yapmaması gereken her türlü davranışın belirlenmesi ve bunlardan iyi olanlarını teşvik, kötü olanlardan sakındırmak.

Her ilmin bir yöntemi olduğu gibi ahlak ilminin de bir yöntemi vardır. **Ahlak ilminin yöntemini belirlemenin yolu, öncelikle onun konusunu iyi bilmekten geçer.**

Ahlak ilmini sadece deneye dayanan bir tümevarıma dayandıramadığımız gibi, tamamıyla tümdengelimli a priori bir yöntemle de bağlayamayız. Belki bunların ikisinin kısmen bir arada buluştuğu uzlaştırıcı bir yol takip etmek problemsiz bir ahlak yöntemi için daha makul görünmektedir.

AHLAKIN AMACI VE GEREKLİLİĞİ

İnsanın belli bir düzen içerisinde mutluluk ve olgunluğa ulaşması ancak ahlak sayesinde mümkün olacağı gibi, böyle bir ahlaktan yoksun olmak ise, birey ve toplumların felaketi olur. Ahlak ilmi, bazı ahlakçılara göre **ruh hekimliği (tbb-i ruhani)**, bazılarıncı **ruhun gıdası**, kalp ve vicdanın huzurunu sağlayan bir kaynak, fazilet ve reziletleri bilmenin yolu olması sebebiyle, bilinmesi **zorunlu (vacip)** olan bir ilimdir. Ahlakın önemini ve gerekliliğini ruhi yönden değerlendirenler yanında, haklı nedenlerle onun dini yönünü öne çıkararak önemini vurgulayanlar da bir hayli çoktur. **İbn Miskeveyh**'in dediği gibi, “**ahlak, sanatların en üstünüdür**”. Bunun sebebi ise, insanın bütün eylemlerinin özüne uygun, tam ve mükemmel olarak ortaya çıkması için insan davranışlarını iyileştirmeyi amaçlayan, Allah'ın gazabına ve acıklı azabına maruz kalmaya neden olan en aşağı mertebeden insanın yükselme ve yücelmesini sağlayan bu sanatın, diğer sanatların hepsinde üstün ve şerefli olması doğaldır. **Sokrates**, ahlakiliği bilgili olmaya bağlarken, **Mehmet Zihni ve Sait Halim** Paşa gibi Osmanlı düşünürleri ise ilim ve sanatı ahlaka dayandırmaktadırlar.

EVRENSEL BİR AHLAK MÜMKÜN MÜ DÜR?

Burada evrensel bir ahlak ile anlatılmak istenen şey, yeni bir dünya ideolojisi değildir; mevcut dinlerin ötesinde yeni ve birleşik bir dünya dini de değildir; dinlerden birinin diğerlerine hükmetmesi hiç değildir. Evrensel bir ahlaktan kastımız, hâlihazırdaki **bağlayıcı değerler, değişmez kurallar ve kişisel tutumlar** alanında temel bir uzlaşıdır. Evrensel bir ahlakın oluşması ve yerleşmesi için gerekli olan temel şart, “**her insanın insanca muamele görmesi**” ilkesidir. Denilebilir ki sıkıntıların yoğun yaşandığı günümüz de dünyanın dinlere ve doğru saptanmış geleneklere ihtiyacı vardır. İnsanlığın dini ve ahlaki geleneklerinde binlerce yıldır var olan ve korunan bir altın kural vardır: **Kendisine yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma**. Bu kural, hayatın bütün alanlarında bireyler, toplumlar, milletler ve dinler için değiştirilemeyecek mutlak ölçü olmalıdır.

TEORİK AHLAK (ETİK) KURAMLARI

BATI AHLAK FELSEFESİ KURAMLARININ BETİMLENMESİ

Batı'da gelişen ahlak anlayışlarının biri dini, diğeri felsefi olmak üzere iki tarihsel temeli vardır: Bunlardan birincisi Tevrat (on emir) ve İncil'deki ahlaki emir ve öğütler (komşunu sev) dir. İkincisi ise Antik Yunan ve Roma ahlak felsefeleri bağlamında ortaya konan bireysel ahlaki ilkelerdir.

-**St. Paul**, Hristiyanları günlük hayatlarında Hz. İsa'nın alçak gönüllülük, tevazu, cömertlik, merhamet, gibi erdemli davranışlarını örnek almaya çağırır.

-**St. Augustine**, "sevgi ile yap ta ne yaparsan yap" der.

-**St. Thomas** ise, Eflatuncu düşünceye ait toplumsal ahlaki unsurlara üç tane de dini, teolojik erdem ekler: İman, umut, sevgi.

Günümüz Batı ahlak felsefesinin son dönemlerinde, en çok tercih edilen ahlak tasniflerine göre, ahlak bilimi üçe ayrılır:

1. **Metaetik**, ilgilendiği önemli problemler şunlardır: Ahlaki değerlerimiz, ilkelerimiz ve yargılarımız ne anlama gelmektedir.

2. **Normatif etik**, ilgilendiği önemli problemler şunlardır: Doğru ve yanlış davranışlarımızın standardı nelerdir? Beğenilen huyları ve istenilen karakter olmayı nasıl başarabiliriz?

3. **Uygulamalı etik**, ilgilendiği önemli problemler şunlardır: 1. Biyoetik ve tıbbi etik konuları. 2. İş ahlakı çevre ahlakı gibi başlıklar altında ele alınan konular.3. Cinsel ahlak ve toplumsal ahlak gibi konular.

1 METAETİK

LINGUISTİK KONULARI:

TEORİLER

Ahlaki ifadelerimizin anlamı "bilisel" mi, yoksa inançsal, duygusal, öğütsel vb. türden "bilisel-olmayan" bir anlam mı taşımaktadırlar?

Biliselci Metaetik Teoriler:

Doğalcılık; Doğalcılara göre ahlaki ifadeler ile ahlaki olmayan doğal ifadeler arasında bir fark yoktur. **Örneğin**, eğer ötenazinin veya idam cezasının doğru veya yanlış olduğunu bilmek istiyorsak, ifadenin doğruluğunu test etmek için yapmamız gereken şey delillere bakmaktır.

G. E. Moore göre, delillere başvurarak ahlaki ifadelerin doğru veya yanlış olduğu kararına varılabileceği iddiası, doğalcı yanlıgı denilen bir tür yanılıgıya düşmektir. **David Hume**'un da dediği gibi, ahlaki ifadelerde oldukça yaygın olsa da, "...dır" dan birden bire "...malıdır" a geçmek mantıken geçersizdir. **Sezgicilik;** Birbirinden farklı görüşleri olan sezgicilerden belki en tanınmış olan **G. E. Moore**'dir. Sezgiciliğin eleştirisinde, sezgilerimizin doğru olduğundan emin olmanın da mümkün olmadığı ileri sürülmektedir.

Biliselci-olmayan Metaetik Teoriler:

Duyguculuk: **A. J. Ayer**'e göre ahlaki bir bilgi yoktur. İyi, kötü, doğru, yanlış gibi terimlerden bahsettiğimizde, onaylamak veya onaylamamakla ilgili duygularımızdan bahsediyoruz demektir. Duyguculuğu eleştirenler, ahlaki yargılarımızın duygularımızın ifadesi olmaktan çok akla dayandığını ifade ederler.

Öğütçülük: **H. M. Hare**'ye göre evrensel öğütçülüğün, ahlaki daha iyi açıkladığını savunmaktadır.

Pek çok benzer Kur'an ifadeleriyle birlikte, **Nahl suresi 90**. Ayetin başındaki emir ifadelerinden sonra, "umulur ki öğüt alırsınız" ifadesinin kullanılması insanlık için bu tercihin daha gerçekçi ve etkili olduğunu gösterebilir.

METAFİZİKSEL KONULARI: OBJEKTIVİZM VE RÖLATİVİZM

Bu bağlamdaki temel soru, ahlaki değerlerin ebedi, mutlak, **objektif (öteki dünyaya yönelik)** hakikatler mi yoksa sadece tarihsel ve kültürel süreç içinde gelişmiş olan, değişkenliğin izini taşıyan **rölatif** (bu dünya için geçerli olan) insani uzlaşılardan adetler mi olduğudur.

objektif: Felsefi açıdan bakıldığında, bu görüşü bilinen en hararetle savunucularından biri **Eflatun**'dur. **Sokrates** de, **Aristoteles** de aynı düşüncede. **Kant**'ın ödev ahlakının da akla dayanan, objektivistahlak olduğunu söylemeliyiz. Ahlakın metafiziksel niteliğiyle ilgili olarak, objektivist yaklaşım ahlaki değerlerin Tanrı'nın iradesinden çıkan ilahi emirlerden kaynaklandığını öne sürerler.

Rölativizm: Ahlaki değerlerin tamamen insan ürünü bir takım adetlerden oluştuğunu savunurlar. Felsefe tarihinde görecelik/rölativizm düşüncesini ilk defa, Sofistler dillendirmişlerdir. Bütün ahlaki değerlerin göreceli olduğunu, kişiye değiştiğini anlatarak **Protagoras** bunu, "insan her şeyin ölçüsüdür" diye formüleştirmiştir. Ancak ahlaki **rölativizmin iki farklı biçimini** birbirinden ayırt etmek gerekir.

Bunlardan **biri**, her bireyin kendi ahlaki standartlarını kendisinin oluşturduğunu savunan **bireysel rölativizmdir**. Bu anlayış gerçek bir temsilcisi olan **Nietzsche**. Bir diğeri biçimi ise, **kültürel göreceliliktir**. Nisa suresi 135. Ayeti, adaletin göreceleştirilme ihtimallerini tek tek sayıp bunları reddederek, ısrarla mutlak bir şekilde uygulanmasını istemektedir.

İslam itikadi mezhepleri arasında **Mutezilenin** genel mana da rölativist veya sübjektivist, **Eşariliğin** katı sayılabilecek mutlakçı, **Maturidiliğin** ise ölçülü/kademeli mutlakçı olduğu ya da mutlakçılıkla görecelilik arasında bir yerde bulunduğu söylenebilir.

PSIKOLOJİK KONULARI: BENCİLLİK VE ÖZGECİLİK (DUYGU VE AKIL)

Tartışılacak konu, insanın ahlaki kararlarının nihai temelini duyguyu mu, akıldan mı olduğu meselesidir. **Thomas Hobbes** gibi bazı filozoflara göre, bütün insan davranışlarımızı öne çıkaran temel unsur bencil arzularımız ya da benlik kavgasına konu olan çıkarlarımızdır. **Joseph Butler**, gibi bazı filozoflara göre ise, bencillik

ve haz alma duygusunun davranışlarımıza yön vermedeki rolünü inkâr etmemekle birlikte, insanın fitratında başkalarına yardım veya iyilik etme gibi psikolojik etkenlerin de olduğu inkâr edilemez bir gerçeklik olduğunun vurgusunu yaparlar. İşte bu görüşe, Psikolojik özgecilik denir. Bazıları insanın "Ahsen-i takvim üzere yaratıldığını" ve "her doğanın fitrat üzere doğduğu" gibi kutsal metinlerde geçen ifadeleri dikkate alarak, onun özünde iyilik sahibi olduğunu ve özgeciliğini öne çıkarırken; bazıları da onun "nankörlük", "acelecî", "mal biriktirmeye olan düşkünlüğü" gibi vahyin insan için öne çıkardığı nitelikleri dikkate alarak, bencil yönüne dikkat çekmektedirler.

METODOLOJİK KONULARI: ETİK TEMELLENDİRME

Felsefede tartışılan belli başlı ahlaki görüşleri temellendirme yolları; **kozmojenik**, (esas olan, evren veya doğayı dikkate almaktır.) **teolojenik**, (esas itibariyle dini otoriteye dayalı bir temellendirme-dir.) **antropolojenik** (insanın doğasının ve yetilerinin esas alınması ön plandadır.) ve **sosyolojenik** temellendirmez. Bu temellendirmelerin birbiriyle çelişmesi halinde, önce farklı temellendirme alanlarının gerekçeleri öğrenmeli, sonrada eğer ahlaki gelişmişlik düzeyine güveniyorsa kendi vicdanına danışmalıdır.

2NORMATİF ETİK KURAMLAR

Normatif etiğin altın kuralı, “başkalarının bize yapmasını istediğimiz şeyleri, biz de onlara yapmalıyız”dır. Bu ilkeye göre akıl yürüterek her hangi bir davranışın doğru veya yanlış olduğunu teorik olarak belirleyebiliriz.

ERDEM ETİĞİ

Dürüstlük ve yardım severlik gibi iyi nitelikleri geliştirmenin önemini vurgularlar. **Eflatun**, temel erdemler olarak nitelendirilen dört büyük erdeme vurgu yapar: **Bilgelik, cesaret, itidal ve adalet**. **Aristo**, erdemlerin edindiğimiz iyi alışkanlıklar olduğunu ve bunların kazanılıp geliştirilebileceğini savunmaktadır. **Thomas Aquinas**, yukarıda belirttiğimiz Eflatun’a ait dört büyük erdeme, üç tanede teolojik erdem (**iman, umut, sevgi**) eklemiş ve böylece Hıristiyan düşüncesinden yedi erdemden oluşan bir liste hazırlamıştır.

ÖDEV ETİĞİ

Çocuklarımıza bakmak, yalan söylememek, cinayet işlememek gibi belli bazı temel yükümlülüklere ya da ödev/görev ilkelerine dayandırılır. Akla ilk olarak ünlü filozof **Kant** gelmektedir. Ancak Kant’tan önce de ödev etiğini ve farklı versiyonlarını geliştirenlerin olduğunu söylemeliyiz. Kabul etmek gerekir ki, görev temelli ahlak kuramlarının en meşhur olanı Kant’a aittir. Çünkü Kant’ın kuramının en belirgin özelliği, tek bir görev ilkesini vurgulaması ve bunun içine farklı eylemlerin doldurulacağı bir form halinde sunmasıdır. Kant’ın ahlak kuramının detaylandırılmasında emir, buyruk, yasa kavramlarının önemi ve anlaşılması çok büyüktür. Kant düşüncesinde, genel ödev buruğu da dediği kesin buyruk, bir tanedir, o da şudur: “Eyleminin özü sanki senin istemenle genel bir doğa yasası olacakmış gibi eylemde bulun”. Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi adlı eserinde “genel” olarak nitelediği bu ilkeye, Pratik Aklın Eleştirisi adlı yapıtında “en temel” vurgusu yapmaktadır.

FAYDACI ETİK

Bir eylemin sonuçlarının faydası/olumlu yanları, zararından/olumsuz yanlarından daha fazla ise, o eylemi yapmak ahlaki olarak doğrudur. **Jeremy Benthan ve J. Stuart Mill** gibi filozoflarca savunulan faydacılığın genel yaklaşımına göre, bir eylemin sonuçları herkes için zarardan çok fayda getiriyorsa, o eylem ahlaken doğru kabul edilmelidir. Hatta **Bentham**, tek kişinin mutluluğundan çok, çok sayıda insanın yani toplumun mutluluğunu gözeten bir ilkeyi ahlaklılığın ölçütü sayar. Çağdaş İslam ahlakçılarının, İslam toplumun için faydacılığı İslam ahlakına oldukça aykırı gördüğü anlaşılmaktadır.

3UYGULAMALI ETİK

Uygulamalı etiğin bazı konuları esas itibariyle sadece belli meslek guruplarını ilgilendirir ve onlar tarafından anlaşılacak bir terminoloji içerirken bazıları çok daha geniş kitleleri ilgilendirmektedir. Son zamanlarda uygulamalı ahlak konuları ve problemleri şu alt başlıklarda ele alınmaktadır:

Biyoetik (Tıbbi Etik), İş Ahlakı, Çevre Ahlakı, Cinsel ahlak, Sosyal ahlak

Zaten metaetik ve normatif etik çalışmalarınınönemi de uygulamalı etik alanına yaptığı katkıda kendisini göstermektedir. Bu üç alan, ahlak alanının kökünü gövdesini ve meyvelerini oluşturan bir bütünlük arz etmektedir.